

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

АГРАРНИ ОДНОСИ
ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА

У ЛЕСКОВАЧКОМ КРАЈУ

БРОЈ

2

1951

БРОЈ

2

БИБЛИОТЕКА
ГРАДСКОГ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

БРОЈ

2

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

АГРАРНИ ОДНОСИ
ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА
У ЛЕСКОВАЧКОМ КРАЈУ

1951
ЛЕСКОВАЦ

Аграрни односи за време Турака у Лесковачком крају

„Лесковачки закон“

За време Турака, 27 зилкаде 1275 године по муслиманском календару (12 октобра 1860) донет је у Лесковцу „Закон по коме треба да се владају сељани који живе у граду и по чифлицима, и чифлик сахибије у Лесковачком округу“. Нађени препис Лесковачког закона писан је дијалектом нашега краја и оверен од турских власти. Њега је објавио А. Јовановић још 1896 године¹).

Овај историски докуменат, који регулише аграрне односе лесковачког краја, од велике је важности за проучавање Јужног Поморавља, пошто су аграрни односи били ти који су углавном условили велике сељачке покрете нашега краја, хајдучију, учешће у Првом српском устанку, устанак у Властинцу и Јабланици из 1809, буну из 1841 (Бојадиска буна), покрет из 1860 године (Садрезамско време) и партизански устанак у моменту доласка српске војске.

Да би смо разумели значај овога закона, треба се осврнути на турски аграрни систем који је постојао у нашем крају.

Спахиски систем

У почетку турске владавине, поред султана, сељаци су имали само једног феудалног господара, спахију, коме су давали десетак жетвеног приноса

са земље коју су обрађивали, у науци тако зв. натуралну ренту. Спахије су биле војна аристократија, која је одлазила у рат са дружином, са џебелијама. Они су били подвргнути строгој војничкој дисциплини, и узимали су од сељака законом прописани приход, живећи у градовима. Њихове старешине звали су се бегови.

Као пример тахвог спахије из историје нашега краја навешћу Алај бега, који се спомиње у натпису манастира Јашуње из 1693 године. Пошто је „Алај бег“ била титула Санџак бега, старешине Санџака, то постоје две претпоставке: 1. да је јашуњски крај био хасовина, тј. државно имање чији је десетак био резервисан за одређеног административног функционера, у овоме случају за Алај бега; 2. да је јашуњски спахија постао Алај бег.

Спахије су се међусобно разликовале по величини својих прихода и по својим феудалним обавезама. Они су се делили на крупне спахије, заиме и обичне спахије, тимарнике. У време Али Чауша, 1654 године, заими су били оне спахије, које су имале приход преко 20.000 акчи²⁾. У нашем крају заими су се звали „големи спахије“. У време султана Ахмеда I (1018 године по муслиманском календару), Аини Али Мундиезаде забележио је, да је у Алаџахисарском санџаку (С. Д. — у доцнијем лесковачком пашалуку) било 536 спахилука, тј. 27 зиамета и 509 тимара³⁾.

У Тефтеру Нишке митрополије, објављеном од Хаци-Васиљевића, који се односи на почетак XVIII века спомињу се 1731 год. Хамза заим, Мрштанац и Сулејман заим из Лесковца⁴⁾.

Спахиски аграрни систем трајао је све до 1839 године, када је укинут Ђулханским хатишерифом.

Стварањем сталне стајаће војске, низама, нестаје са историске позорнице војник—феудални земљопоседник, спахија.

У почетку је спахиски систем био сношљив за сељаке, пошто су феудалне дажбине биле строго одређене, а поред десетка, који су давали спахији, сељаци су плаћали само државни порез, царски харач. Са развитком турског државног апарата погоршао се положај сељака; јер је мало по мало био уведен читав низ других државних пореза. Тако, на пример, средином XIX века, у нашем крају сељаци су поред десетка — који је остао и после укидања спахиског аграрног система као државни порез и био убиран од пореских закупаца (мултезима) — плаћали: вергију, која се разрезивала на село, па онда раздељивала на мушке главе; беделат аскерију, војницу, од 28 гроша; беглик, данак на ситну стоку; интизап, данак на крупну стоку; емљак, данак на зграде; ђумрук, трошарину; ако је сељак имао воденицу, од сваког витла плаћао је 100 пара итд.

Потпуну слику пореских терета које су сносиле чифчије нашега краја изнео је у Народној скупштини Књажевине Србије, одмах по ослобођењу. Милош Милојевић, познати национални радник и етнограф⁵⁾. Он каже:

„Сваки мушкарац, морао је по закону од 11 до 60 године давати по 30 гроша арача. Но овај су наплаћивали и од још нерођене деце.

Друго и на сваког радника 20 гроша годишње.

Треће и годишње по десет кулука, сваки по 12 гроша, а наплаћивао се и по 50 гроша.

На хиљаду гроша имања по 6 гроша годишње; на коња по 25 гроша; на вола по 12 гроша; на овцу и козу по 5 гроша; на свињу по 8 гроша; на

6

ћурку и гуску по 1 и по грош; на кокошку и натку по 1 грош. У име војачине 30 гроша; за хрз (част) 16 гроша; за кошницу 8 гроша; и кад све то исплате, за признаницу што су платили, по 4 гроша. То је плаћано цару за по једну душу и по један предмет“.

Уз то су дошле злоупотребе и пљачка од стране пореских чиновника и закупаца.

О тежини пореског оптерећења и злоупотреба говори „Жалба пиротских, нишких, лесковачких и прокупских становника српском правителству од 1841 године⁶). У њој се каже да је раја дала десетину од „кукуруза, пшенице и пасуља, од сваке главе купуса платили смо по четири паре, од празилука по 2 паре на бокор, а од вина на сваку оку по седам пара. Ми смо давали десетину, и то нам није било тешко. Али Турци почеше тражити од нас по 8 гроша и 12 пара на сто. Ми питамо зар не стоји у ферману по три гроша и 12 пара, а они одговарају, да приход државни не иде као до сада“.

Поред свега наведенога у жалби се каже, да су Турци почели да траже ђумручину за вино по 4 паре на оку, а за ракију по 8 пара. „Ми опет изјавимо да ћемо платити, али да нећемо више обрађивати винограде и баште и ашове ћемо продати Турцима, јербо и ми вино и ракију не продајемо скупље од 8 или 10 пара на оку“.

У то време Српске народне новине писале су⁷):

„Сиромаси дакле христјани по селима нахије Нишевачке и лесковачке особито са страшним данком и великом неправдом од свои спахија оптерећени будући више пута су тражили милости и помоћи од Паше Нишевачког, да не би спахије и прочи Турци тако горко поступали са њима, него

да би се владали по хатишерифу царском. Али на прошенија своја никад никаква одговора не добише“. Нешто лакши положај од других села имала је Црна Трава, која је била црквено добро, вакуф њамије Аја Софије у Цариграду. Њене дажбине биле су намењене поменутој џамији, а састојале су се у 40 ока пастрмки које су доцније замењене са 30 гроша. Ово је село давало царски харач, али није плаћало нове порезе, на пр. беглик⁸).

Настајање господарлука

Са слабљењем турске власти поред спахија појавили су се читлук сахибије. То су била лица која су се углавном насилним путем проглашавала господарима појединих села, њиховим сахибијама, и као такви тражили да им сељаци плаћају дажбину, у лесковачком крају тако зв. господарлук. Таква села називамо чифлуцима а сељаке на њима чифчијама. Најстарији податак о читлук-сахибијама у нашем крају налази се у „Тефтерима Нишке митрополије“, у којима се у години 1731 спомињу прокупски и лесковачки агалари, тј. читлук сахибије.

Појаву и бројност читлук сахибија, феудалних земљопоседника — узурпатора треба повезати са великим миграцијама турскога становништва, насталим после војних пораза. После пораза под Бечом, кад је отпочело истеривање Турака из Европе, читлук-сахибије су се појавиле у оним пашалуцима, где је био прилив емиграната. После српског устанка, када је настало ново велико померање муслимана, емигранти из београдског пашалука навалили су у наше крајеве. Војници — земљопоседници, турске спахије, потиснути из ослобођених крајева остали су без средстава за живот — без редовних

прихода. Пошто је феудална експлоататорска класа живела на рачун кметова - сељака, то се бивше спахије, емигранти, намећу нашем сељаку као нови, допунски феудални паразитски слој, као читлук сахибије. Ово дуплирање феудалних паразита било је прећутно примљено од спахија, који су са задовољством пребацили на леђа сељака издржавање својих експроприисаних колега, који би им иначе били на терету.

Иста се појава одиграла у време оформљења Књажевине Србије, после фермана из 1829 године, када су хиљаде турских спахија напустили бивши Београдски пашалук и отишли у унутрашње покрајине. Ово се питање нарочито оштро поставило 1832 године, када је извршено присаједињење последњих шест нахија, у облику побуне раје у крушевачком крају.

У Рашид-бејовој „Историји чудноватих догађаја у Београду и Србији“⁹⁾, видимо, када је Ђупри-ски град био разорен, да су се становници иселили у Арнаутлук (С. Д. Јабланица и Пуста Река), Ниш, Лесковац, Врање и Куршумлију.

Пошто је Крушевац био под лесковачким пашалуком, то је било сасвим природно, да је у Лесковац, као центар пашалука, навалио највећи број емиграната. Тако на пр. 60 до 70 турских коњаника, који су били у Ражњу побегли су у Лесковац¹⁰⁾.

Време, када је наишао тај нови талас феудалних емиграната, поклапа се са периодом најинтензивнијег стварања господарлука у нашем крају. Потврду за ову нашу тврдњу нашли смо у путопису Поповића Сретена, који каже (1878 године) за наш крај, да су се „чифлукције све више множили, чим смо ми (С. Д. Северна Србија) Турке

из наших земаља потискавали и принуђивали их били да се исељавају¹¹⁾.

После укидања спахиског десетка, Булканским хатишерифом, тј. после његовог претварања у државну порезу, многе су се спахије претвориле у читлук сахибије. Такав је случај био са Вучјем, које је постало читлук Исмаил паше лесковачког. Једино су борбена села успевала да се одупру томе новом насиљу. Латиф-беј, бивши Власотиначки спахија¹²⁾ покушао је да се наметне власотинчанима за господара, али је наишао на велики отпор. Власотинчани су се тужили чак у Цариград и дали су му на име откупа 130.000 гроша¹³⁾. Стојиљко Берундолчевић, један од првих власотиначких претставника у Народној скупштини, навео је у своме говору, да су Власотинчани платили Латиф бегу једну кулу, један амбар, једну воденицу и две бачве, као накнаду за изгубљени спахилук¹⁴⁾. Борба против нових експлоататора, читлук сахибија, основни је моменат за разумевање сељачких покрета нашега краја. Двојство спахије и читлук-сахибије и даље се одржавало, јер се неке спахије нису хтеле одрећи дотадашњих привилегија.

Добар део читлук-сахибија били су арнаутски насилници који су се наметали за господаре. Арнаути из лесковачког краја били су захватили и многа села из крушевачке нахије¹⁵⁾. Често су и сами сељаци били приморани да уступају своју земљу моћним Турцима, да би на тај начин стекли заштиту од насиља. У лесковачком крају, где се на западу пружао појас арнаутских села, оваква заштита била је неопходна. За време буне 1841 године Арнаути су спалили село Турековце у коме од 150 кућа није остала ни једна¹⁶⁾. По подацима Драг. Ђорђевића арнаутски пљачкаши долазили су чак у Горње Стопање.

Чифлука је било много у лесковачком крају.

М. Спасић дао нам је податке¹⁷⁾ о распрострањености господарлука у време ослобођења од Турака, у тадашњем јабланичком срезу (Јабланица и Пуста Река). У то време од српских села овога краја само су три била слободна: Теновац, Бошњаци и Шумане. Осталих 25 села била су чифчиска. Чифлучка села су била: Пертате, Тогочевац, Цековица, Пусто Војловце, Врановце, Велико Војловце, Лугаре, Ждеглово, Коњина, Лебане, Шиловце, Прекопчелица, Штулац, Гегља, Горње Бријање, Стубла, Ђинђуша, Бојник, Драговац, Придворица, Плавце, Граница, Дубово, Црквица и Горње Коњунице.

У лесковачком срезу чифчиска су села била: Разгојски и Бунушки чифлук, Грделица, Чукљеник, Вучје, Накривањ, Печењевце, Стопање и др.

У бунтовној Пољаници сељаци су давали отпор и нису хтели да плаћају господарлук. Постоје судска документа о одбијању сељака из Големог Села да плаћају Есад Бег Шех Сувар Абди Пашићу из Лесковца на име господарлука 2000 ока чисте пшенице, 90 ока чистог овчијег масла и 170 гроша, на шта су били осуђени пресудом лесковачке мехџеме (кадије¹⁸⁾). По Спасићу у целој Пољаници само су Урманица, Бистрица, Ушевци и Несврта плаћали господарлук¹⁹⁾. По подацима Ристе Николића, и доле наведена села из Пољанице и Клисуре имала су господаре²⁰⁾, и то: Тумба, Стрешак, Власе, Секирје, Смиловић и др. Док је у лесковачкој котлини, у равници читлучење села била честа појава, у планинама Власотиначког среза, у горштачком крају са револуционарним традицијама, читлук сахибије су биле права реткост, на пр. Ново Село.

Стварањем читлука аграрни односи лесковачког краја постали су несношљиви за наше сељаке, тадашњу турску рају. У почетку је спахија био једи-

ми експлоататор, сад су се појавила два. С једне стране спахија, а доцније закупник, убирао је десетак, с друге стране, читлук сахибија узимао је деветак. На томе се није зауставило. Развитак робне привреде доводио је до повећања експлоататорских апетита турских велепоседника, а самим тим расла су давања радног народа. Читлук сахибије се више нису задовољавале деветком. Они су почели да узимају све више, осмину, шестину, четвртину, а било је случајева да је господарлук долазио и до половине целокупног жетвеног приноса. Уз то су се свакодневно рађале нове феудалне дажбине, на пр. ако се девојка удавала ван села морало се платити господару зато што читлук сахибија губи у њој радну снагу²¹). Напуштањем раније уобичајеног деветка положај се чифчија јако погоршао. Он се све више приближавао положају наполичара и у потпуности је зависио од грамзивости господарева.

Милош Милојевић покушао је да прикаже у цифрама стварни удео чифчија у жетвеном приносу²²). Он каже:

„Од свију плодова рачунајући ту и воће и све, ко је сабрао 100 ока, морао је половину (50 ока) да плати господару; спахији трећину (16 и по ока); на 50 ока цару десетак (5 ока) и од путовања по Европи цара Азиса осмину (6 и по ока). Свега је дакле давао на 100 ока 78, а њему су остале само 22“.

Да би постигли веће приходе, Турци су одузимали земљиште од сељака који су га дотад радили и давали су га, под тежим условима, другим сељацима на обраду. Распространио се и систем, по коме су читлук сахибије обрађивали извесне комплексе земље у властитој режији, помоћу бесплатне чифчиске радне снаге. Тиме је био васкрснут кла-

сични феудални домен (лично феудалчево имање), који је доласком Турака нестао у нашим крајевима. Стварање сопственог феудалчевог имања, такозваног „беглука“ вршило се на рачун раје. Сељацима су одузимали земљу, коју су ови од вајкада обрађивали. Работе на имању читлук сахибија, које су тражене од чифчија преко уобичајених дажбина, звале су се ангарија. Из жалбе Лесковчана из 1840 године видимо, да је тада на једну кућу долазило по 100 радних дана ангарије. Та ангарија нарочито је тешко падала сељаку, пошто је ометала да се пољопривредни радови на његовом имању обављају на време.

Ово ново удвајање израбљивачких метода знатно је увећало експлоатацију чифчија, те је њихов живот постао сасвим несношљив. Зато се народ обраћао свима од реда за помоћ. Лесковачки и нишки сељаци слали су по питању господарлука и зулума 1858 године депутацију чак у Цариград²³). Незадовољство је било велико и у суседним крајевима. Када је велики везир Кибризли Мехмед Паша (Садрезам) дошао у инспекцију у Пирот, њему је било поднето преко 4000 жалби, које су се добрим делом односиле на питања пореза и господарлука.

Тешко стање у коме су се сељаци налазили описују неколико историских докумената. Тако на пр.: у писму Аврама Петронијевића кнезу Милошу, писаном 1835 године²⁴), говори се о Бујрундији паше нишкога, који је у своје време безуспешно покушао да ограничи злоупотребе. Из цитиранога садржаја види се, да је раја давала работе појединим Турцима, да је за рачун Салих Паше сејала пшеницу и пиринач, да су господари поред деветка узимали и по 2,5 оке масла, да су косили господареve ливаде и сено носили у Ниш.

Од свих оваквих докумената најрељефније је описано стање раје у „Жалби от град Лесковац и от сва села Лесковачка наија“ из 1840 године, коју цитира Милићевић²⁵). Тамо се на крају каже:

„Клицаб вергија много тешка; што год се мучимо, радимо, печалимо-све за турци; не можемо само за њи спечалимо; и нам ништа не остаде; веће су не сас лику опасали; сваки дан по села идеју и бадијава једеју; ништа нама не остаде; ангарија је млого отвише: по сто ргatina за годину на једну кућу, више и глобу много узимају; за неки малко кабаат узнеју што нађеју све човеку само душу оставију; тешко отвише, турски зулуми отвише-само смо писали от хиљадо ката едан кат, молимо от земљу до небо!“.

Режим насиља није се ублажио реформама спроведеним у Турскоме царству. После Булханског хатишерифа, када су створена саветодавна тела при одговорним административним старешинама, меџлиси, у њих су ушли сами Турци, велепоседници и њихове слуге. После Хатихумајуна из 1856 године када је и раја била претстављена у њима, она је била потпуно беспомоћна, пошто су овакви саветници морали да извршују све што су сами Турци желели.

Да је турски државни апарат служио за заштиту интереса читлук сахибија види се из случаја из 1858 године, коме је аустриски конзул Хан био очевидац²⁶). Када је у Ниш стигла депутација из 70 околних села, која је тражила да се изврши комисијска ревизија законитости свакога читлука, надајући се да ће на тај начин сељаци да се отресу силом наметнутих господара, турске су власти похапсиле целу делегацију за потстрекавање на побуну.

Појачана експлоатација чивчија од стране читлук сахибија још више је заострила класне супротности у лесковачком крају и довела до нових побуна. Све овакве побуне биле су угушене у крви, али аграрно се питање тиме није решило.

Зашто је донет Лесковачки закон?

У тим условима морало се приступити законском нормирању аграрних односа. То је био пут и начин да се обезбеде унутрашњи поредак и државни приходи угрожени побунама, да се учврсти и осигура опстанак читлуксахибиског експлоататорског система: Лесковачки закон требало је да смањи претеране дажбине, да стабилизира аграрне односе и да пружи гаранције да ће сељаци остати на земљи коју обрађују, не би ли се бар тако постигло умирење раје.

У сваком случају, Турци нису донели овај закон из милосрђа. Они су на то били приморани учесталим побунама раје — сељака, а специјално назревањем револуционарног расположења, које се за моменат изражавало у масовним протестима и жалбама, али које је указивало на долазак новог устанка. Тај период је познат у нашем крају под именом „Садрезамско време“. Овај револуционарни народни покрет из 1860 године, духовно је преобразио рају. Турци више нису могли да држе, сада борбене, сељаке у досадашњим условима експлоатације. Kanitz упоређује значај покрета раје из 1860 године за наше крајеве са значајем 1848 године за Западну Европу. Лесковачки је закон била реформа, коју је револуционарна ситуација наметнула Турцима.

Напомињемо, да Лесковачки закон није био једини закон овакве врсте. Годину дана раније,

1859 године, била је донета за Босну и Ново-Пазарски санџак, тзв. Саферска наредба.

Ко је донео Лесковачки закон? Да ли су то учиниле турске власти, или само читлук сахибије, тешко је рећи. По самом тексту закона изгледа да су га донеле саме читлук сахибије, окупљене на некаквом састанку у Лесковцу. То се види из његове заврше формуле, која гласи:

„Најодличнији међу чифликсахибијама обвезује се да не дозволе ни да трпе да се сељани терете ангаријом мимо воље царске владе, нити да им се чини каква друга штета. Обвезују се да једнодушно устају и против оних неправда на које се сељани често туже, а господари их подржавају, налазећи у њима своје користи; у опште да не оставе никакав повод новим тужбама сељана. Следствено томе обвезују се да сами и без тужбе сељана подносе власти извештаје свагда, кад се деси што супрот ових уредаба, и да траже да се казне преступници (кабахатлије).

Овај законик од горњих 17 тачака, потписан је био с мухурима од најодличнијих између господара, као што је примљен и одобрен од свију“.

Султанов ферман о лесковачким немирима

С друге стране, постоје озбиљни разлози, да је Лесковачки закон — уредба донет по наредби султана, а од стране неког његовог претставника. На тај нас закључак наводи царска заповест (ферман), издата око 1860 године „најславнијем Мири - Мирану Сеинел паши, Мутесарифу нишком“, и обнародована на бугарском језику²⁷). У њој се између осталог каже:

„Да су неки сукоби и омразе поникли и ојачали у повереном ти Нишу и Лесковцу између

чифличких господара, тј. сахибија, и оних који на земљи њихових чифлика живе и раде под кирију и да се тамо покушало таквим појавама које руше мир у тим покрајинама“.

На другоме месту исте заповести каже се:

„Ну неки бунтовници покушали су да унесу неслогу и раздор међу земљепоседнике тј. чифлик сахибије и међу земљеделце злуреди да угоде својим бунтовним страстима, па обмањујући мнозину сиромаша само им извлаче паре. И почем је доказано и познато, да су такви у истини много развратили народ, треба да уложиш свуколику пажњу за проналазак срестава, којима би пресекао и истребио у напредак побуне и страсти, а тиме да уздигнеш житеље на највиши ступањ благостања, као што жели Моје царско Величанство“.

Издавање овога фермана најбољи је доказ за оштравања класне борбе, борбе чифчија против чифлук сахибија у лесковачком крају. Једновременно то је један допунски докуменат, да су аграрни односи ти који су првенствено условили у нашем крају борбу сељака-раје против Турака. До издавања овога фермана дошло је, јер је сељачки покрет узео маха, као што сам ферман каже: „да су такви у истини много развратили народ“.

Што се тиче циља који је требало да се постигне овим ферманом, он се открива у следећем цитату:

„Они који живе као кирајџије по селима на господарским чифлицима (као што бива по неким местима у мојој царевини), у праву су, за оно што дају господарима чифлика, да раде земљу и да збирају плодове, али им није дозвољено да спречују право чифличких господара у руковању са својом земљом; јер такав напад упротиви је правилу и на-

челу које је у почетку законски положено и утврђено за све људе“.

Дакле, султан као врховни претставник турске друштвене организације узима у заштиту феудалне поседнике, узурпаторе, и прокламује сахибијско право на господарлук као један природан закон друштва, који је у почетку законски положен и утврђен за све људе. Плаћање господарлука то је био тај идеал, тај највиши ступањ благостања на који је султан желео да уздигне житеље нашега краја.

У истоме духу, прокламујући се заштитником земљоделаца од неправди, султан истовремено заповеда: „Вазда је неопходна потреба да се чувају и заштићују права господара чифличких“. Па чак и онда, када наговештава мере за сузбијање тих неправди, султан узима у заштиту чиглук сахибије У ферману стоји:

„Док се не оцене и обнародују те мере, треб настати, да се нападаји на права чифличких господара, и на неоспорна права земљоделаца који раде под кирију по чифлицима, одбију и расправе у духу старих и владајућих закона и основа“.

Какви су били ти стари и владајући закони, свима је јасно. Они су давали сахибијама право да уговарају господарлук по својој вољи, пошто су их сматрали неком врстом пуноправних власника, пошто су их сматрали баштиницима на харачкој земљи.

Вратимо се на питање, ко је донео Лесковачки закон? Ову другу тезу да је турска власт била та која је донела овај закон поткрепљују наводи М: Спасића²⁸), који каже: „Велики везир дошавши у Ниш 1860 године и испитавши стање ствари, прописао је на основу већ постојећег обичаја нека правила о односима земљоделачким, признавши Тур-

цима право на господарлуке а и раји учини неке олакшице“. Пошто велики везир на споменутом инспекционом путу, када је између осталог обесио у Нишу шест власотиначких првака у циљу застрашивања, није долазио у Лесковац, то је у нашем граду овај посао могао да сврши његов специјални изасланик Сарош Осман Паша, кога је везир послао у Лесковац.

Како Лесковачки закон нормира аграрне односе

Прописи Лесковачког закона који у свему има 17 чланова, гледани са друштвено-економског становишта, могли би се расподелити на пет група: 1. Забрана ангарије, 2. Нормирање господарлука, 3. Забрана самовоље и насиља, 4. Гарантовање сељачког поседа и његовог удела у жетвеном приносу, 5. Забрана господарима да ометају благовремено свршавање пољопривредних радова.

Пређимо на анализу наведених група:

1. Забрана ангарије.

Забрањујући ангарију (чл. 1), Лесковачки закон укида рабoте за рачун читлук сахибија, тј. укида бесплатни рад сељака-чифчија на личном имању феудалаца-читлук сахибије. Овим прописом законодавац осуђује постојање феудалног домена и изјашњава се, да се феудални приходи имају убирати искључиво у облику натуралне ренте, у облику удела у жетвеном доприносу земље, коју чифчија обрађује својим радом и инвентаром и засејава својим семеном.

2- Нормирање господарлука.

У члану 4 Лесковачког закона одређују се феудални приходи на које читлук сахибија полаже право. Овим се чланом озакоњује традиционални,

обичајни деветак. Пошто се читлук, са гледишта турскога права, сматра као нека врста својине (баштина), ма да непотпуне, јер је био на харачкој земљи, то овај пропис претставља ограничење својине, мешање законодавца у област, која је по класичној правној концепцији, у случају законске својине, суверено припадала власнику. Напомињемо, да чак и Душанов законик, који је регулирао давања на проније, није улазио у питање феудалних дажбина на баштине, одређење чијег износа је остављао слободној вољи њихових феудалних власника. Најбољи израз споменутог ограничавања власничког права претставља члан 8 Лесковачког закона, који прописује, да све што господар узме преко законског прописа мора да плати.

Што се тиче самог деветка, њега детаљније одређује члан 12, који каже:

„Следствено томе сељани хришћани по лесковачким чифлуцима, који сеју њиве својим семеном, својим воловима и о свом трошку, дужни су давати господару на име кирије на земљу девето од пшенице, ражи, јечма, овса, крупца, просе, кукуруза, конопље, заједно са семеном, и најпосле и од свега ситнежа и зарзавата (поврће) што га производе; но неће давати ништа од ситнежа и зарзавата што га производе за свој потрошак у својим баштама што су близу куће њихове и ограђене су плотом и ендеком“.

Да би гарантовао читлук сахибијама господарлукче дохотке, Лесковачки закон прописује: „Прође ли две године а он (чифчија) без основних узрока не плати господару одређени деветак од земље, може господар преко власти да му земљу одузме и да је да другоме међу истим сељанима и под истим условима“. Као такве основне узроке, Ле-

сковачки закон признаје упропашћено семе или губитак стоке волова потребне за обраду.

Поред деветка Лесковачки закон регулише и остале феудалне дажбине. Тако на пр. он наређује да се преко деветка плаћа специјална дажбина која се у Северној Србији звала „паспур“. Члан 14 ове дажбине каже:

„У име кирије на земљу под кућом за гувна и ливаде, свака сеоска кућа да сеје за господарски рачун двадесет ока беле захире (хране), коју ће им господар дати“.

Ма да ова дажбина претпоставља постојање земљишта чији целокупни принос иде феудалцу, ово се земљиште не може изједначити са феудалним доменом, и то из два разлога: 1. То није одређени комплекс земљишта, већ само одређена површина. 2. То је саставни део сељачког газдинства, које, по закону, чифчија обрађује према своме избору, у време и начин који он сам опредељује. Као господарлук за виноград одређује се највише 40 пара по дулumu. Члан 15, који регулише ову дажбину, претставља доказ, да је сваки господар узимао на име господарлука колико је хтео. У почетку овога члана говори се о чифлуцима где се узима по 20 пара од дулума, а после каже: „Они који су узимали до сада по 60 или 30 пара, свешће своје право на 40 пара по дулumu“.

3. Забрана, насиља и самовоље.

Низ прописа намењени су спречавању насиља и самовоље у односу између читлук сахибије и сељака-чифчија.

Да би се стало на пут оргијама, које су Турци приређивали по селима, забрањено је читлук сахибијама да одлазе код чифчија у другој намери, до у циљу убирања дажбине и контроле засејаних површина. У члану 8 каже се:

„А господари који немају ни куће ни куле не могу ићи на чифлик други пут осим када се сеје и жње; нити смеју ићи у село зарад такве своје на-сладе и забаве, чинећи одморнике у чијој кући и сметајући кућанима у раду. Таква насиља несмеју чинити“.

Да би се укинуло самовлашће субаша, опуно-моћених делегата читлук сахибија за сакупљање го-сподарлука, прописује се, да субаше морају да пла-те по коштању све јело и остало што потроше на селу у вршењу своје дужности (члан 2).

Да би се укинуло самовлашће уопште наређу-је се да све жалбе расправља суд (члан II). Овај члан каже:

„Нико не може бити сам себи власник ни су-дија; и зато ако се деси каква распра између го-сподара и сељана и у ствари где би господари има-ли право, неће никако бити дозвољено господари-ма да сами себи дају задовољења, него обе парнич-не стране морају своју тужбу да претставе над-лежној власти, захтевајући да се њихова права из-виде и пресуде у меџлису“.

4. Гарантовање сељачког поседа и сељачког удела у жетвеном приносу.

Лесковачки закон покушао је да гарантује се-љацима њихов удео у жетвеном приносу, као и стално обрађивање једне те исте земље. Ове гаран-тије не само да су уводиле правну сигурност у од-носима између чифчија и читлук сахибија, и тиме требало да допринесу одржању унутарњег поретка и спокојства, већ су оне биле нужне и' из чисто економских разлога. На једној страни, било је по-требно обезбедити онај део жетве, који је био на-мењен за издржавање сељакове породице. Без тог животног минимума сељаци би напустили обраду земље, као што се каже у цитираној жалби из 1841

године. С друге стране, сталност сељачког поседа условљава постојање већег жетвеног приноса, пошто омогућује и нагони сељака на трајније инвестиције. Онде где та гаранција не постоји феудално експлоатисани сељаци пљачкашки исцрпљују земљу и не воде рачуна о одржавању њене плодности. Уз то само они сељаци савесно обрађују земљу и улажу много труда у тај рад, који извлаче користи од тога. Зато је осигурање чифлијског удела у жетвеном приносу услов за бољу обраду земље.

Дакле, гарантовање сељаковог поседа и одговарајућег дела жетвеног приноса не само што обезбеђује опстанак сељакове породице као радне целине, него ове гаранције условљавају и већу заинтересованост чифчија за пољопривредне радове, доводе до повећања државних и феудалних прихода.

У чему су се ти прописи састојали:

а) У забрани да се одузима сељачка земља и да се даје другима на обраду, о чему говори члан 3, који каже: „Строго је забрањено господарима да не одузимају ни другом дају баштину сељака, ни део њиве ни ливаду, ни забран што су у његовој баштини“.

б) У забрани да субаша одузима чифчијску земљу и обрађује је за свој рачун (члан 10).

в) Да би се пружила гаранција целој сељаковој породици, као радном колективу, и да би се домаћинова брига за земљу повезала са очинском бригом за децу, гарантовање сељаковог поседа протеже се на читаву породицу (члан 6). Тамо се каже: „Након смрти сељака кад остану синови и кћери или други сродници, који могу да раде његову баштину, господар их неће узнемиравати“. Да би се, у случају када земља остане у рукама нејаке деце, обезбедили приходи читлук сахибије предви-

ђа се јемство за износ господарлука са стране родбине и суседа, који ће земљу привремено обрађивати.

Гаранција сељачког поседа, која је у осталим прописима била изражена у сталности односа између чифчије и читлук сахибије, добила је у наведеном члану нову одлику, наследност. С правом се може рећи, да је тим чланом Лесковачки закон правно овековечио односе између спахија и читлук сахибија.

г) Пропис члана 5 иде још даље: „Да би се сељаци заштитили од преласка у руке горега господара и да би се још више подвукло право сељака на земљу коју обрађује, овај члан уводи првенство откупа земље за ову врсту сељака, тј. првенство откупа над могућношћу промене читлук сахибије.

д) У забрани одузимања сељаковог удела у жетвеном приносу. По томе питању члан 3 каже:

„Тако исто ни господар ни други ко у његово име, несме уживати ону њиву коју сељак отрси и за орање спреми; нити може ту њиву дати другоме сељаку под кирију на исполу, препашу или другче; а не сме ни дрва сећи, ни траву збирати од ливаде, коју сељак подигне на својој баштини“.

Овај цитат илуструје, на које су све начине читлук сахибије отимале плодове сељачког рада.

5. Забрана господарима да ометају благовремено свршавање пољопривредних радова.

Да би се обезбедило обављање пољопривредних радова на време, забрањује се господарима да ометају вршидбу, нити да траже специјалне поклоне за дозволу вршидбе (чл. 9). Ова забрана била је јако потребна, пошто се десетак и господарлук одвајао, по обичајима, на самој њиви. Турски феудалци наплаћивали су дажбине одвајајући одређени део снопова. Пожњевени усеви остајали су у пољу

све док дажбине нису биле наплаћене. Често се дешавало да је вршидба била задржавана услед тога што Турци нису долазили на време. У тим је случајевима жетвени принос био изложен непогоди и упропашћаван је. Хан пише, да је видео у околици Ниша снопове који су у току шест недеља пропадали у пољу, јер су се Турци били посвађали ко ће да убере десетак²⁹).

Завршавајући наше излагање о прописима Лесковачког закона, упућујемо оне читаоце, који се са правничке тачке гледишта интересују за овај закон, на „Историју баштинске својине“ од д-р Б.Недељковића, који је у тој својој књизи детаљно оборио ово питање, упоређујући Лесковачки закон са Саферском уредбом.

Лесковачки закон није изменио положај чифчија

Прописи Лесковачког закона остали су празна обећања. По свим информацијама са којима располажемо, они нису били спроведени у живот. То није био усамљен случај у Турској империји. У њој су многе свечане изјаве и закони остајали мртва слова на хартији. Довољно је осврнути се на примену принципа прокламованих Ђулханским хати-шерифом и на примену Танзиматског законодавства, које почива на првима, па да се човек увери да је у Турској царевини постојала огромна разлика између формалних изјава и прописа, на једној страни, и фактичког стања, тј. њихове примене на другој страни. Што се тиче самих аграрних односа, ми смо већ видели да је слична бурунџија већ раније била доношена (1835 године) од стране нишкога паше, али да је исто тако остала без дејства, пошто је шест година доцније избила Милојева или Срндакова буна.

Турска друштвена организација налазила се у распаду и преживљавала друштвено-економску кризу. Државни апарат није био у стању да обезбеди ни примену других закона, закона који су се односили на саме Турке. У толико пре он није могао да обезбеди извршење прописа, који су задирали у постојећи систем феудалне експлоатације, у систем израбљивања раје од стране Турака. Сама чињеница постојања и сталног настајања нових читлук сахибија довољан је доказ немоћи државног апарата. Тако на пр. 1873 год., 13 година после доношења Лесковачког закона, село Прекопчелица било је присиљено да прими турског богаташа Шех Кадрију за свог читлук сахибију³⁰).

После Садрезамовог пута, да би легализовали своје господарлуке, читлук сахибије су почели да прибављају тапије³¹). Стицање тапија у условима који су тада владали у турској царевини није било ништа друго до законско оформљење насиља која су Турци вршили над беспомоћном рајом. Тапије су се издавале на основу исказа других Турака, а исто тако и на основу сведочења терорисане раје.

Упоредо са развијањем капиталистичких односа у турској царевини, феудална се експлоатација све више заострава. Градске чорбације, прибавивши чифлуке, престали су да се задовољавају деветком. По угледу на хришћане—чорбације—земљовласнике, такозване „хришћанске спахије“ и турске читлук сахибије почели су да увећавају свој удео у жетви. Тако је дошло до наполице, те најтеже форме аграрног израбљивања, карактеристичне за завршни период распадања феудалних односа, за период, када се остаци феудалних односа увелико преплећу са капиталистичким робним односима. Аграрна комисија, створена после ослобођења, кон-

статовала је то ново стање. Она групира читлук сахибије у три различите групе.

Прва група, коју она назива господарлацима, плаћа цару десетак, „власнику“ деветак.

Друга група читлук сахибских земаља, где чифчија поред царскога десетка плаћа читлук сахибији половину, трећину, четвртину или петину жетвеног доприноса.

Најзад трећа група, коју читлук сахибија обрађује са слугама, а под наполицу, где земљорадници дају поред царскога десетка половину или трећину приноса³²). Разлика између друге и треће групе лежи по свој прилици, у чињеници, да су давања код друге групе устаљена, док су давања треће групе уговорна, тј. утврђују се сваке године.

У периоду српско-турског ратовања, 1876/78, читлук сахибије су се били јако осилили. Раићел Маринковић, први народни посланик лесковачког среза, један од сељачких устаника, изнео је у Народној скупштини³³), како је Хусеин Дурић узимао господарлук од Новог Села у власотиначком крају:

„Он отиде у Власотинце узме од Стојиљка Борнодолчевића једнога коња, па га узјаши и скупи налбанте, кантарџије, пољаке, субаше и друге Турке, па отиде у село Ломницу и Шишаву, те сакупи 60 јарма волова, 60 кола и 60 људи, па пође да иде у Ново Село да вади десетак“, (у ствари господарлук С. Д.). „Кад су видели сељани то чудо, они су се куд који разбегли, Хусеин Дурић је разместио по кућама, где има девојака и младих жена, све те Турке своје, па су чинили чудо, да је било богу плакати“.

У наведеним условима потпуно је разумљиво, да су аграрни односи упркос доношења „Лесковачког закона“, све до самога ослобођења условљавали револуционарну ситуацију у нашем крају.

Напомена:

На питање улоге хришћанских чорбација, „крштених господара“ и на даљи развитак аграрног питања у лесковачком крају осврнућемо се у засебној брошури.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- 1) Јовановић А.: Историски развитак српске задруге, Београд, 1896, ст. 179.
- 2) Гајретов календар 1937 год.
- 3) Недељковић Б.: Историја баштинске својине, Београд, 1936, ст. 80.
- 4) Хаци-Васиљевић Ј.: Тефтери нишке митрополије, Скопље, 1935, ст. 50.
- 5) Стенографске белешке, 1879/80, ст. 2381.
- 6) Попов Нил: Србија и Русија, св. 4, ст. 432-3.
- 7) Српске народне новине од 1 маја 1841 — Оригинал је писан старим правописом.
- 8) Николић Р.: Власина и Крајиште, Београд, 1912, ст. 67.
- 9) Споменик СКА XXIII, ст. 36.
- 10) Гавриловић: Милош Обреновић, III, ст. 423.
- 11) Поповић Сретен: Путовање по Новој Србији, Нови Сад, 1879, ст. 453.
- 12) Archives diplomatiques, 1861 год., II, ст. 232.
- 13) Милићевић М.: Краљевина Србија, ст. 115.
- 14) Стенографске белешке 1879/80, ст. 2346.
- 15) Гавриловић: Милош Обреновић, III, ст. 419.
- 16) Попов Нил: Србија и Русија, св. IV, ст. 496.
- 17) Гласник ученог друштва, 71, ст. 233-5.
- 18) Јовановић А.: Приноси за историју старог српског права, II део, Београд, 1900, ст. 117-19.
- 19) Гласник 71, ст. 244.
- 20) Николић Риста: Пољаница и клисура, Насеља српских земаља, књ. III.
- 21) Гласник 71, ст. 227.
- 22) Стенографске белешке, 1879/80, ст. 2381.
- 23) Братство XV, ст. 177.
- 24) Милићевић М.: Краљевина Србија, ст. 44.
- 25) Исти извор: ст. 48-9.

- 26) Nahn J.: Reise von Belgrad nach Salonique Wien, 1868, st. 36-7.
 - 27) Јовановић А.: Правда и управа у врањској покрајини, Београд, 1889, ст. 20-21.
 - 28) Гласник 71, ст. 225.
 - 29) Nahn J. Reise... st. 37.
 - 30) Гласник 71, ст. 226.
 - 31) Види: Говор М. Милојевића — Стенографске белешке 1879/80 ст. 2339.
 - 32) Из говора В. Вујовића — Стенографске белешке, 1879/80, ст. 2342.
 - 33) Исти извор: ст. 2549.
-

Уредник: ВЕЉА ИВАНОВИЋ,
управник музеја

Брошура је отштампана у 2.000 примерака
у штампарском предузећу „Напредак” —
Лесковац. Штампање је завршено 15-11-1951 г.

ЦЕНА 8 ДИН.